

**Uluslararası Mâverâünnehir'den
Anadolu'ya İslâm Âlimleri 2**

**KARAHANLILAR DÖNEMİ
SEMPOZYUMU**

BİLDİRİ METİNLERİ

**16 Ekim 2025
OŞ/KIRGIZİSTAN**

İlâhiyât

ilâhiyât

© MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

*Uluslararası Mâverâünnehir'den Anadoluya İslâm Âlimleri 2
Karahanlılar Dönemi Sempozyumu Bildiri Metinleri*

Editör: Ferhat GÖKÇE

ISBN: 978-625-8731-71-2

1. Baskı: Aralık 2025 (ekitap)

Sertifika No: 44396

Mizanpaj: TAVOOS

Sayfa Düzeni: TAVOOS

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Hadis Tarihi Derneği'nin koordinasyonu ve TİKA'nın desteği ile 16 Ekim 2025 tarihinde Kırgızistan'ın Oş şehrinde düzenlenen Uluslararası Mâverâünnehir'den Anadoluya İslâm Âlimleri 2: Karahanlılar Dönemi Sempozyumu ile ilgili bilgiler:

Katılım sağlayan ülkeler: Türkiye, Kırgızistan, Özbekistan, Kazakistan, Galler, Bangladeş, Avusturya, Amerika Birleşik Devletleri.

Toplam Bildiri sayısı: 91

Türkiye'den katılan akademisyenlerin bildiri sayısı: 44

Diğer ülkelerden katılan akademisyenlerin bildiri sayısı: 47

Bu kitap, sempozyumda sunulan bildirilerin tam metinlerini kapsar. Yazıların yasal ve etik sorumluluğu yazarlarına aittir. Kaynak göstermek kaydıyla alıntı yapılabilir.

ilâhiyât

Fora İş Merkezi, 1354. Cadde No: 138/5, 06378 Ostim/Ankara

Tel: (0312) 439 01 69

www.ilahiyatyayin.com

editor@ilahiyatyayin.com

satis@ilahiyatyayin.com

www.instagram.com/ilahiyatyayin

Karahanlı Dönemine Ait Bir Eserin Anadoludaki Tesiri: *Emâlî'nin Ofî Şerhi*

Prof. Dr. Ahmet Yıldırım*

Öz

Türkistan Coğrafyasının İslamlaşmasından sonra bölgenin önemli bir kısmı İslâm topraklarına katılmıştır. Bölgede devletler, şehirler ve dini eğitim veren merkezleri kurulmuş ve bu merkezlerde her alanda adını duyuran pek çok âlim yetişmiştir. Bu devletlerden biri Mâverâünnehir coğrafyasının ilk İslâm ülkesi olan Karahanlılardır. Karahanlılar dönemi (m. 840-1212), din, dil, kültür, tarih ve benzeri alanlarda İslâm ilim, kültür ve medeniyetine ışık tutan âlimlerle birlikte eserler ortaya çıkarmıştır. Bölgede yetişen önemli âlimlerden biri Seraceddin Ali b. Osman el-Ûşî'dir (ö.574/1179) Onun da *Bed'u'l-Emâlî* adlı önemli bir eseri bulunmaktadır. el-Ûşî'nin kelimeler alanında te'lif ettiği bu eser yaşamış olduğu bölgede olduğu gibi, İslam âleminin hemen hemen her tarafında da adının duyulmasına vesile olmuştur. Ayrıca Osmanlı uleması da onun adı geçen eserini önemsemiş ve hakkında onlarca şerhler yazmışlardır. Dolayısıyla eser Anadolu'daki medreselerde okutulmuş ve oralarda yetişen ulema üzerinde büyük tesirler bıraktığı anlaşılmaktadır. Bu eserin tesiri altında kalan âlimlerden birisi de Trabzon'un Of kazasından olan el-Ofî nisbesiyle bilinen son dönem Osmanlı müellifi olduğu bilinen Efendioğlu Mehmet b. İbrahim el-Ofî'dir (ö.1887). Ofî'nin *Emâlî Şerhi* 2021 yılına kadar bilinen ve haberdar olunan bir şerh değildi. Ailenin Kütüphanesinde yer olan bu şerhten Ofî'nin torunlarından olan akademisyen Mehmet Günaydın'ın 2021 yılında neşriyle haberdar olduk. Bu eserin önemini ehli şöyle dile getirmektedir: *"Bu eser özgün bir çalışmadır. Okunduğunda müellifinin terminolojiye hâkim olduğu görülecektir. Bu itibarla öncelikle bir makale çalışmasıyla eserin bilim dünyasına tanıtılması ve daha sonra da bastırılması gerekir."* Oş'tan Of'a intikalle bir eserin varlığı el-Ûşî'nin tesirini göstermesi bakımından önemli olduğunu düşünerek eser hakkında çalışmaya karar verdik. Torunu Mehmet Günaydın'ın 2021 yılında neşrini yapmış ve böylece basımı gerçekleşmiştir. Makale olmasa da sempozyum vesilesiyle eseri bilim dünyasına tanıtmayı düşünüyoruz. Böylelikle sempozyumun amaçları arasında yer alan *'kitaplarda isimleri duyulan ve kitapları okunan İslâm medeniyetinde iz bırakmış âlimleri kendi beldelerinde ilmi mirasıyla anmak, anlamaya çalışmak, elde edilen bulguları gelecek nesillere aktarmak, öncelikle her bir araştırmacının bireysel akademik gelişimine katkı sağlayacağı'* ümidiyle bu çalışmayı yapmayı düşünüyoruz. Çalışmayı öncelikle müellifin hayatı hakkında bilgi vererek daha sonra eseri tanıtip önemi, özgünlüğü, farklılığı ve değeri üzerinde durulacaktır. Konu müellif ve eseri kapsamında nitel yöntemle inceleyecektir. Sonuçta daha kesin neticeye bildirinin bitiminde ulaşabilmekle birlikte Mâverâünnehir'den Anadoluya Oş'tan Of'a Seraceddin Ali b. Osman el-Ûşî'nin tesir ettiğini görmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Mâverâünnehir, Anadolu, Seraceddin Ali b. Osman el-Ûşî, Efendioğlu Mehmet b. İbrahim el-Ofî, *Bed'u'l-Emâlî*.

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ayildirim2000@hotmail.com, <https://orsid.org/0000-0002-7297-3325>.

Giriş

Türkistan Coğrafyasının İslamlaşmasından sonra bölgenin önemli bir kısmı İslâm topraklarına katılmıştır. Bölgede devletler, şehirler ve dini eğitim veren merkezleri kurulmuş ve bu merkezlerde her alanda adını duyuran pek çok âlim yetişmiştir. Bu devletlerden biri Mâverâünnehir coğrafyasının ilk İslâm ülkesi olan Karahanlılardır. Karahanlılar dönemi (m. 840-1212), din, dil, kültür, tarih ve benzeri alanlarda İslâm ilim, kültür ve medeniyetine ışık tutan âlimlerle birlikte eserler ortaya çıkarmıştır. Bölgede yetişen önemli âlimlerden biri Serâceddin Ali b. Osman el-Ûşî'dir (ö.574/1179) Onun da *Bed'u'l-Emâlî* adlı önemli bir eseri bulunmaktadır. el-Ûşî'nin kalam alanında te'lif ettiği bu eser yaşamış olduğu bölgede olduğu gibi, İslam âleminin hemen hemen her tarafında da adının duyulmasına vesile olmuştur. Ayrıca Osmanlı uleması da onun adı geçen eserini önemsemiş ve hakkında onlarca şerhler yazmışlardır. Dolayısıyla eser Anadolu'daki medreselerde okutulmuş ve oralarda yetişen ulema üzerinde büyük tesirler bıraktığı anlaşılmaktadır. Bu eserin tesiri altında kalan âlimlerden birisi de Trabzon'un Of (şimdi Çaykara) kazasından olan el-Ofî nisbesiyle bilinen son dönem Osmanlı müellifi olduğu bilinen Efendioğlu Mehmet b. İbrahim el-Ofî'dir (ö.1887). Ofî'nin *Emâlî Şerhi* 2021 yılına kadar bilinen ve haberdar olunan bir şerh değildi. Ailenin Kütüphanesinde yer olan bu şerhten Ofî'nin torunlarından olan akademisyen Mehmet Günaydın'ın 2021 yılında neşriyle haberdar olduk. Bu eserin önemini ehli şöyle dile getirmektedir: *"Bu eser özgün bir çalışmadır. Okunduğunda müellifinin terminolojiye hâkim olduğu görülecektir. Bu itibarla öncelikle bir makale çalışmasıyla eserin bilim dünyasına tanıtılması ve daha sonra da bastırılması gerekir."* Oş'tan Of'a intikalle bir eserin varlığı el-Ûşî'nin tesirini göstermesi bakımından önemli olduğunu düşünerek eser hakkında çalışmaya karar verdik. Torunu Mehmet Günaydın'ın 2021 yılında neşrini yapmış ve böylece basımı gerçekleşmiştir. Makale olmasa da sempozyum vesilesiyle eseri bilim dünyasına tanıtmayı düşünüyoruz. Böylelikle sempozyumun amaçları arasında yer alan *'kitaplarda isimleri duyulan ve kitapları okunan İslâm medeniyetinde iz bırakmış âlimleri kendi beldelerinde ilmi mirasıyla anmak, anlamaya çalışmak, elde edilen bulguları gelecek nesillere aktarmak, öncelikle her bir araştırmacının bireysel akademik gelişimine katkı sağlayacağı'* ümidiyle bu çalışmayı yapmayı düşünüyoruz. Çalışmayı öncelikle müellifin hayatı hakkında bilgi vererek daha sonra eseri tanıtip önemi, özgünlüğü, farklılığı ve değeri üzerinde durulacaktır. Konu müellif ve eseri kapsamında nitel yöntemle inceleyecektir. Sonuçta daha kesin neticeye bildirinin bitiminde ulaşabilmekle birlikte Mâverâünnehir'den Anadoluya Oş'tan Of'a Seraceddin Ali b. Osman el-Ûşî'nin tesir ettiğini görmek mümkündür. İlk olarak müellifin hayatını bir görelim.

Efendioğlu Mehmet b. İbrahim el-Ofî'nin (ö.1887) Hayatı

Müellifin tam ismi şöyledir: Efendioğlu Mehmed Efendi b. İbrahim Efendi b. Şeyh Mustafa Efendi b. İbrahim Efendi b. Ahmed Efendi b. Osman Efendi, el-Ofî el-Kaçalî (ö. 1304/1887). Mehmet Efendi bugünkü Trabzon ili Dernekpazarı ilçesi Kaçal/Güney¹

¹ Bölgede alim ve medreseler çoktur. Of- Çaykara -Dernekpazarı-Hayrat'ın ilim seviyesi o günün şartlarına ve memleketin diğer bölgelerine göre çok yüksekti. Bu bölge ülke çapında meşhurdur. Nitekim 1869 tarihli Trabzon vilayet Salnamesine göre, bütün vilayette bulunan 397 medresenin 350'si yalnız Of'ta, 11'i Trabzon merkez ilçede, 1'i Vakıfkebir'de 1'i Akçaabat'ta, 8'i Sürmene'de bulunmaktaydı. Geri kalanlar diğer kazalardadır. Bu medreseler yüksek tahsil kurumları

mahallesindedir. 1834 Of Nüfus Defterine kayıta, *Kara Sakalhoğlu Molla Mehmet Sin* 35 diye yazılıdır. Bu bilgiye 1214/1800 yılında doğdu. Ataları, din ilimlerini tahsile önem verdiklerinden dolayı Efendioğulları diye anılırlar. Mehmet Efendi de bu geleneği sürdürmüştür. İyi bir dini eğitim aldığından dolayı lakabı *Molla* diye anılır, 35 yaşlarında dini ilimlerde epey mesafe katettiği nakledilir.

Mehmet Efendi Of medreselerindeki tahsilinin yanı sıra ilmî müktesabatını ilerletmek için Amasya'ya gitmiştir. Bu konuda torunu Mehmet Rüştü Günaydın Hoca (1889-1969) 1952 yılında kaleme aldığı *Efendioğulları Sülalesi Tarihi* adlı yazma eserde Mehmet Efendi ile ilgili şu bilgilere yer vermektedir:

“Amasya’da tahsil yaptığını babam bana söyledi. Garip, fakat yine de şu olayı anlattı: Amasya’ya giderken Samsun ile Amasya arasında fazla yerleşik yer olmayıp, sabahtan öğlene kadar iki arkadaşıyla giderken hem acıkmışlar hem de yorulmuştur. Yolun yanı başında bir tarlanın içinde, gölgesi çok bir meşe ağacı varmış. O ağacın gölgesinde biraz istirahat etmek üzere konaklamışlar. Bir yolcu yanlarına gelip de bir parça ekmek istemiş. Daha sonra ağacın gölgesinde biraz uyumuşlar, uyandıklarında meşe ağacının dalları arasında koca bir ekmek görmüşler ve ekmeği alıp yedikten sonra yola revan olmuşlar. Akşama kadar ancak bir köye kadar gidebilmişler.”

Ondan intikal eden şahsi kütüphanede bazı yazma eserler vardır. Mehmet Efendi, istinsah ettiği ve evinin kütüphanesinde bulunan bazı eserlerin sonuna yazıldığı yeri ve tarihini düşmüştür. Tecvid ile ilgili üç risale bir arada ciltlenmiş bir eserde, *bu risale Amasya’da 1251/1835 tarihinde Mehmet b. İbrahim b. Mustafa tarafından yazıldı* diye kayıt etmiştir. Bunun haricinde Şâtibî’den çıkardığı 18 varaklık *Tecvid risalesi*’nde de 1251/1835 tarihinde Amasya’da tahsil gördüğü bilgisi teyit edilmiş olmaktadır. Rüştü Hoca sözlerine şöyle devam etmektedir:

“Mehmet Efendi’nin çok müttakî, meşayih-i kirâmdamdan olduğunu ve kitap bulunmadığı sıralarda talebelerine hem kitap hem de ders okuttuğunu, yirmi beş sene Zevayed (Ol İlçesi Taşhan

olduğundan dolayı öğrenim için başka bölgelerden bu kurumlara gelinirdi. Bu sayıma göre vilayetteki medreselerin % 90'ı Of'ta bulunmaktaydı. Aynı şekilde 82 müderris ile vilayetteki müderrislerin % 80'ine, 2364 öğrenci ile tüm öğrencilerin % 70'ine sahipti. Haşim Albayrak, *Of ve Çaykara I*, Cantekin Matbaası, Ankara, 1986, 66-67; Aynı salnameye göre, Trabzon merkez sancağında toplam 615 medresenin olduğu ve bunların 191'inin, yaklaşık dörtte birinin, dönem sancağının en kalabalık yeri olan Of'ta bulunmakta idi. 1914 yılına ait İstanbul Şeyhülislamlik arşivlerinde Of'ta 69 medrese, 69 müderris ve 1482 öğrenci olduğu belirtilmektedir. Sadık Albayrak, “1914 Yılında Trabzon Medreseleri ve Çaykara'da İlmî Hayat”, *Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu-I*, 16- 19 Temmuz 2002, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon, 302-316. O tarihlerde Çaykara, Kadohor adı ile Of'un bir bucağı olduğundan oradaki medrese ve müderris sayısı da Of'a dahildir. İslam dünyasında herhangi bir kazada ve bilhassa köylerinde bu kadar medresenin bulunup bulunmadığı sorulmaya değerdir. Bu medreselerde binlerle ifade edilen öğrencinin öğrenim gördüğü düşünüldüğünde yöre halkının ilime, eğitim-öğretime ne kadar önem verdikleri anlaşılabilir olur. Trabzon'un İngiliz Konsolosu W. G. Palgrave, “Of'taki kadar çok sayıda molla ve müftüye, Anadolu'nun hiçbir yerinde rastlanmaz” ifadesine yer vermektedir. Bu bilgiyi aktaran Michael E. Meeker de aynı kanaati paylaşmaktadır. Bütün bu veriler, Of kazasının Osmanlıların sayılı ilim merkezlerinden biri olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bk. Mehmet Günaydın, “Of Medreselerinin Tarihi Fonksiyonelliğine Bakış”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 12; Temmuz-Aralık 2008,101-136.

Mahallesi) köyünde hocalık yaptığını köylü söyler ve ona her vakit rahmet okurlar. Veççeno'da (Dernekpazarı İlçesi Zincirlitaş Mahallesi) birkaç sene hocalık yaptı. Köyümüzde de hocalık bir sırada camii şerifin altındaki odayı kendisinin yaptırdığını Güvelioğlu Molla Hüseyin'den dinledim.”

“Ne zaman öldüğünü bilmiyorum. Yalnız annem derdi ki: ‘Deden öldüğü vakit Ahmet ağabeyin on dört aylık idi.’ Nüfus kütüğünde Ahmet’in kaydı üç yüz iki (1886) olduğuna göre dedemin üç yüz üçte (1887) rahmet-i rahmana ulaştığını anladım. Evimizin önünde metfundur.”

Bu vefat tarihinin doğru olduğu anlaşılmaktadır. Rüştü Efendi Yırtılmış bir kitabın son sayfasının bir kısmında son sayfasının bir kısmında Mehmet Efendi'nin vefatıyla ilgili düşülen notu tesadüfen gördüm. Şu yazıyı yazıyordu:

“Mâte ebî Mehmed b. İbrahim 22 Rebû'l-evvel 1305, 24 Şehr-i Kânunî evvel 1303 yevmu'l-hamis, saat 9.” Mâte ebî dediğine göre bu notu oğlu Hüseyin Rahmi Efendi yazmıştır. Günümüz miladi takvimi karşılığı olarak Mehmet Efendi 8 Aralık 1887 Perşembe günü vefat etmiştir.

Rüştü Hoca sözlerini şöyle tamamlar: “Mehmet Efendi'nin vücutlu, iri yapılı olduğu ve doksan yaşlarında olduğu halde rahmet-i rahmana ulaştığını merhum Cansızoğlu Mustafa Ağa'dan dinledim. Cenab-ı Hak bu zatı şerifin kabrine Kur'ân-ı Âzîmüşşanın nuruyla münevver buyursun ve onu da Kuddûs-i A'lâ'da iskan buyursun. Âmin. Bi hirmeti Seyyidi's-sakaleyn Muhammed Allahumme salli alâ Muhammedin ve alâ âlî Muhammed.”²

Eserleri

1- Bunlardan biri Mehmed Efendi tarafından 1274/1857 tarihinde istinsah edilen, Hafız Mustafa adlı bir zat tarafından 1178/1774 tarihinde yazılmış *Manzume-i Akâid-i Mesnevî* adlı bir eserdir.³ Eser te'lif tarzında bir eser olmayıp daha iyi anlaşılması noktasında sadeleştirmedir.

2- *Şerhu'l-Emâlî* şerhi. Aşağıda şerh hakkında geniş bilgi verilecektir.

Ali b. Osman el-Ûşî (ö. 575/1179) ve *el-Emâlî* Adlı Eseri

Konuyu daha iyi anlayabilmek için eserin müellifi ve *el-Emâlî* adlı eseri hakkında kısa bilgi vermek istiyoruz: Öncelikle müellif Ebû Muhammed (Ebü'l-Hasen) Sirâcüddîn Alî b. Osmân b. Muhammed b. Süleymân et-Teymî eş-Şehîdî el-Fergânî el-Ûşî (ö. 575/1179) verecek olursak; o, Fergana vadisinde bugün Kırgızistan toprakları içinde bulunan Oş (Ûş) şehrinde doğdu. Kaynaklarda hayatına dair yeterli bilgi yoktur. Ûşî'nin yaşadığı dönemde bölge Selçuklular, Karahanlılar ve Karahıtaylar arasındaki siyasî mücadelelere sahne oldu. Eserleri günümüze ulaşan ilk Hanefî tabakat müelliflerinden Kureşî ve İbn Kutluboğa, Ûşî'nin sadece kısa isim zincirini kaydedip kelâmı ilgili kasidesini anmakla yetinir.⁴

² Bk Sirâcüddîn Alî b. Osmân el-Ûşî, *Emâlî Şerhi, Efendioğlu Mehmet İbrahim el-Ofî*, Hazırlayan Mehmet Günaydın, Heyamola Yayınları, İstanbul 2021, Giriş Yazısı, s. 9-11 (Giriş Kısmı).

³ Bk Hafız Mustafa, *Manzume-i Akâid-i Mesnevî*, sadeleştiren Mehmet Günaydın, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: XII, sayı: 23, s. 211-237

⁴ Mehmet Sait Toprak, *Ûşî, DİA*, İst. 2012, XVII, 230.

Ûşî'nin vefat tarihi ihtilâflıdır. Bazı kaynaklarda 569'da (1173) diğer başka kaynaklarda ise ölüm yılını 575 (1179) yılı diye zikretmektedir.⁵ Bağdatlı İsmâil Paşa da Ûşî'nin 575 yılında vebadan öldüğünü söyler.⁶

Ûşî'nin ilmi şahsiyetiyle ilgili olarak hocaları, talebeleri dolayısıyla hangi ilim merkezlerine gittiği hususunda kaynaklardaki bilgilere göre⁷ Buhara ve Semerkant yanında bölgedeki birçok şehri dolaştığı oralandaki pek çok şahsiyetten istifade ettiği anlaşılmaktadır.⁸ Ali b. Osman el-Ûşî (ö. 575/1179), *Bed'ü'l-Emâlî* adlı eseriyle şöhret bulmuş olsa da kelam ve fıkıh ilimlerinin yanı sıra hadis ilminde de eser bırakmıştır.⁹

el-Emâlî adlı eseri: Müellifi tarafından el-Emâlî diye adlandırılan ve daha çok bu isimle tanınan risâle, beyitlerinin son kelimeleri "lâm" harfiyle bittiği için el-Ûşî'detü'l-lâmiyye fi't-tevhîd, başlangıcına atfen *Ûşî'detü yekûlü'l-'abd* veya *Bed'ü'l-emâlî* şeklinde de anılmıştır. Bu eser Ûşî'nin Felsefi ve Kelami fikirlerini öğrenebildiğimiz tek kaynak olma özelliği taşımaktadır. 68 beyitlik bu risale, İslâm akaidinin temel konularını ilâhiyyât, nübüvvât ve sem'iyât şeklindeki klasik şemaya genellikle sadık kalarak işlenmiş, konusunun tevhid olduğunu belirten bir beyitle başlayıp Allah'ın zâtının ve sıfatlarının ele alındığı beyitlerle devam eder. Bu bölümde halku'l-Kur'ân, rü'yetullah, haberî sıfatlar, insan fiili ve aslah gibi konulara temas edilmiş, ayrıca bu mevzularda Ehl-i sünnet'e muhalif görüşler ileri süren fırkalara karşı zımnî tenkitler yöneltilmiştir. Eserde nübüvvete dair konular özetlendikten sonra evliyanın kerametlerinin hak olduğu vurgulanır. Hulefâ-yi Râşidîn arasında Ehl-i sünnet tarafından yapılan geleneksel fazilet sıralamasının ardından ashaba dil uzatmanın dinen câiz olmadığı ifade edilir. el-Emâlî'nin daha sonraki beyitlerinde ağırlıklı olarak iman konusu ele alınmış ve Ehl-i sünnet'in tekfir anlayışı dile getirilmiştir. Tekvin ile mükevven arasındaki ilişki, *ma'dûma* şey denilip denilemeyeceği gibi itikadî ekoller arasındaki tartışmalı bazı kelâm problemlerine işaret eden beyitlerden sonra ölüm, ölüm sonrası hayat ve âhiret halleri ele alınmıştır. Risâle, müellifine hayır duada bulunulmasını temenni eden beyitlerle sona erer.

Manzum olması, veciz bir üslûpla kaleme alınması öğrenme ve öğretme kolaylığı sağlamış, kısa sürede medreselerde rağbet gören bir metin haline gelmiştir. Üzerine çok sayıda şerh yazılarak çeşitli dillere tercüme edilen el-Emâlî birçok defa basılmıştır. Ayrıca eserin Arapça Şerhleri, Türkçe şerhleri, tercümeleri yapılmıştır. Bilhassa manzum olması ve özlü bilgi vermesi sebebiyle öğrenim ve ezberlenme açısından kolaylık sağlayan bu önemli Mâtürîdî akaid risâlesi, medreselerin başlangıç sınıflarında okutulan akaid ve kelâm metinleri

⁵ Bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn* (nşr. Kilisli Muallim Rifat – Şerefeddin Yaltkaya), I-II, İstanbul 1360-62/1941-43., I, 526; II, 1200, 1224, 1349-1350, 1868, 1887, 1954.

⁶ Bk. Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-'ârifîn esmâ'ü'l- mü'ellifîn ve âsârü'l-muşannifîn*, I (nşr. Kilisli Muallim Rifat – İbnülemin Mahmud Kemal); II (nşr. İbnülemin Mahmud Kemal – Avni Aktuç), İstanbul 1951-55 → Tahran 1387/1967, I, 700

⁷ Mehmet Sait Toprak, *Hadiste Derlemecilik Devrinin Başlaması ve Ûşî'nin Nisâb el-Ahbâr'ı* (doktora tezi, 2005), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 190 vd.

⁸ Bk. Mehmet Sait Toprak, *Ûşî, DîA*, İst. 2012, XVII, 230-231

⁹ Ferhat Gökçe. "Ali B. Osman El-Ûşî ve Müsnedü Enes İsimli Eseri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/3 (2018), 31.

arasında çok rağbet görmüş, pek çok defa istinsah edilmiş, üzerinde tercüme ve şerh olarak birçok çalışma yapılmıştır. Müsteşriklerce de tercüme edilerek neşredilmiş olan el-Emâlî'nin (P. van Bohlen, Carmen arabicum Amâlî Dictum, Regensburg 1825) çeşitli yerlerde ve tarihlerde yapılmış baskıları bulunmaktadır.¹⁰ Farklı nüshalarda beyit sayısı 66-68 arasında değişen Emâlî'nin Türkiye kütüphanelerinde bulunan yazma nüshaları 300'ü aşmaktadır. Bütün bunlar birçok baskısı da mevcuttur. Üzerinde yapılan şerhlerden bilinenlerin sayısı otuzu aşmakta nesir ve nazım şeklindeki Türkçe tercümelerinden de on ikisi tespit edilmiş bulunmaktadır.¹¹ Türkçe şerhlerden biri de Efendioğlu Mehmet İbrahim el-Ofî'nin *Emâlî Şerhi*'dir.

Efendioğlu Mehmet İbrahim el-Ofî'nin Emâlî Şerhi

Mehmed Efendi, el-Uşî'nin Arapça nazm halindeki *el-Emâlî* adlı eserini Türkçe olarak şerh etmiştir. Eser 44,5 varak yani 89 sayfa 68 beyitten ibaret olup beyitler kırmızı, metin ise siyah mürekkeple yazılmıştır. Ayrıca konu gereği aktardığı ayet ve hadisler üst kısmından kırmızı mürekkeple çizilmiştir. (Keşideli) Metin kırmızı çift cetvellidir. Çift cetvel arasında mesafe vardır. Başka açıklayıcı hususları ilave etmek için böyle yapmış olması muhtemeldir. Sonunda: Harrarahu (onu yazdı) Mehmet b. İbrahim b. Mustafa b. İbrahim. Şemsiye: 20 Mayıs 1271, Kameriye: 16 Ramazan Cum'a günü öğle vakti" yani 1855 yılında yazıldığı notu düşünülmüştür. Şu hâlde eser miladi olarak 1855 yılında tamamlanmıştır. Yine eser Mehmet Günaydın tarafından 2021 yılında neşredilmiştir.¹² Biz de bu neşri esas alacağız.

Oflu Mehmet Efendi, Uşî'nin Arapça nazım hâlindeki *Emâlî*'yi Türkçeye şerh ettiği eserinin giriş kısmında eseri yazma sebebiyle ilgili şu ifadeler yer vermiştir: “*Bu fakir Oflu hakîr beyne'l-enami bi'l-aczi ve't-taksîr eder ki Ehl-i Sünnet Mezhebi üzere İlm-i Akâid'i külliyyen müştemil ve Havariç ve Mutezile'nin akvali türrehatlarını reddi mütezammın manzarı fuhûl olan nazm-ı Emâlî beyanı Arabî ve lügatı ğaraibî olduğundan Türkî lisana tahvil eyledim. Ammeye nefî olsun için.*”

Günümüz diliyle ifade etmeye çalışırsak şöyle ifade edebiliriz: *Yaratılmışlar içerisinde aciz ve kusurlu olarak bilinen Oflu Mehmet Efendi der ki; “Ehl-i Sünnet mezhebi üzere Kelâm ilmini tam bir bütünlük içerisinde ortaya koyan, Hariciler ve Mutezile'nin tutarsız görüşlerini reddetme açısından kapsamlı ve benzerlerinden üstün olan nazm-ı Emâlî'nin dili Arapça olduğu ve anlaşılması zor kelimeler içerdiğinden dolayı insanlara faydalı olması için Türkçe olarak şerh ettim.*”¹³

Bu ifadelerinden müellif eseri, öncelikli olarak Ehl-i Sünnet ve Cemaat mezhebinin görüşlerini savunma ve bu doğrultuda görüşlerini ortaya koymak için yazdığı beyitleri Türkçe şerh ettiği anlaşılmaktadır. Diğer bir unsur olarak eser Osmanlı medreselerinin bir

¹⁰ M. Sait Özervarlı, “el Emâlî”, *DİA*, İstanbul, 1995, 11, 73-75.

¹¹ Sirâcuddîn Alî b. Osmân el-Ûşî, *Emâlî Şerhi, Efendioğlu Mehmet İbrahim el-Ofî*, s. 15-16. Yusuf Şevki Yavuz Kadızâde Ahmed b. Muhammed Emin el-İstanbulî'nin *Şerh-i tercüme-i lâmiyye (emali şerhi)*ne yazdığı giriş yazısında 19 Türkçe şerhinden bahsetmekte Efendioğlu Mehmet Efendi'nin şerhinden haberdar olmadığı anlaşılmaktadır. Bk. Kadızâde Ahmed b. Muhammed Emin el-İstanbulî'nin *Şerh-i tercüme-i lâmiyye (emali şerhi)* Haz. Yusuf Şevki Yavuz, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2021, s.- 19-22.

¹² Sirâcuddîn Alî b. Osmân el-Ûşî, *Emâlî Şerhi, Efendioğlu Mehmet İbrahim el-Ofî*, s. 9-12 (Giriş Kısmı).

¹³ Sirâcuddîn Alî b. Osmân el-Ûşî, *Emâlî Şerhi, Efendioğlu Mehmet İbrahim el-Ofî*, s. 11-12. (Giriş Kısmı).

kısımında eserin ezberlettirilmesi ve bunun bir tesir olarak Of medreselerinde okuyan talebelere bunu takip ederek gelenekleştirilmesi, bununla birlikte beyitlerin medrese öğrencilerinin daha iyi anlayabilmeleri için Mehmet Efendi'nin eseri şerh ettiği de müşahede edilmektedir.¹⁴ Tabii ki bu durum alanda yetkinleşmeyi ve derin bilgi sahibi olmayı gerektirmektedir. Dolayısıyla Mehmet Efendi'nin Kelâm ilmi ile ilgili bir kitap yazması öyle az ilimle olacak bir iş değildir. Bu itibarla en zor alanda söz söyleme cesaretini gösterdiğine göre ilminin hayli yüksek olduğunu tahmin etmek zor değildir. Nitekim kitabın metnine bakıldığında terminolojiye hâkim olduğu açıkça görülür. Bu itibarla kaleme aldığı *el-Emâlî şerhi* Kelâm ilmi tarihi açısından değerli olduğunu belirtmekte yarar görüyoruz.¹⁵ Bunu ehli söyle dile getirmektedir: “Bu eser özgün bir çalışmadır. Okunduğunda müellifinin terminolojiye hâkim olduğu görülecektir.”¹⁶ Mehmet Efendi'nin şerhte ne yaptığıyla ilgili olarak şunlar söylenebilir:

Şerhte Mehmet Efendi, genellikle Ūşî'nin görüşlerini ispat etmeye çalışmakta ve bu doğrultuda bilgi ve açıklamalara yer vermektedir. Bununla birlikte dikkati çeken hususlar da bulunmaktadır. Bunlara maddeler halinde sıralayacak olursak;

1-Şerh çalışmasında çoğu defa Allah lafzı yerine Tanrı kavramını kullanmaktadır. Anlaşılan o ki, müellif Tanrı kavramını kullanmakta bir sakınca görmemektedir. Mesela Bakara suresi 163. Ayetini “Sizin Tanrınız bir Tanrı'dır ki, onda gayri ibadete layık ve müstahak kimse yoktur” şeklinde tercüme etmektedir.¹⁷ Ayette geçen ilah kelimesi yerine Tanrı kelimesini kullanmıştır. Yine eserin 21. Beyitinde Allah'ın görülemeyeceğinin delillerini sıralarken şöyle der: “İmdi ‘âdem-i rü’yete delil şudur ki, Hazreti Musa Aleyhisselam çünkü Tanrı'ya münâcaât eyledi ki, “Ya Rabbi sen cemalini bana göster...”¹⁸

2-Eserin beşinci beytinde insan iradesi noktasında şöyle der: Sabit oldu ki, her nesnenin vücuduna dört şey lazımdır: Evvelâ tasavvur, saniyen ‘aşk. Bu ikisi Bârî Te’âlâ’dandır. Üçüncü irade. Dördüncü tahrik-i a’zâ. Bu ikisi kula ihaledir. Ve kulda ihtiyâr-ı cüiyye vardır. İnkâr olunmaz. Münkir-i fâsık ve mübtetedi’ olur.¹⁹ Bu açıklamalar insanın iradesinin ne ve nasıl olduğunun anlaşılması noktasında önemli açıklayıcı bilgilerdir.

4-Kur’an’ını Mahluk olup olmadığı hususunun yer aldığı 11. Beyitte “Ve dahi Kur’an-ı Azîmu’ş-Şan mahlûk değildir. Zira Allah Teâlâ'nın kelâmı cins-i mekalden âlî ve münezzehtir. Mekal, hurûfât ve lafz u savte muhtaçtır. Kelâm-ı Bârî nefsidir. Za-ı şerifi ile kâimdir. Hatta bir kimse Kur’an mahlûktur dese kâfir olur. Lakin lisanımızda cârî ve makruv olmak hasebiyle mahlûktur dese kâfir olmaz. Şeyh İmam-ı Ahmed-i Allame'ye soruldu ki, şârib-i hamr olan imama iktida edelim mi? Etmeyin diye buyurdu. Ondan sonra soruldu ki, Kur’an mahlûktur diyen kimseye iktida edelim mi? Subhanallah demiş. Şârib-i hamr olan müminin iktidasından

¹⁴ Sirâcüddîn Alî b. Osmân el-Ūşî, *Emâlî Şerhi, Efendioğlu Mehmet İbrahim el-Ofî*, s. 13 (Giriş Kısmı).

¹⁵ Bilgi için bkz. M. Sait Özervanlı, “el-Emâlî”, *DİA*, İstanbul, 1995, 11, 73- 75; Ayrıca Bekir Topaloğlu, Sirâceddin Ali b. Osman el-Ūşî'ni bu eserini açıklamalı olarak *Emâlî Şerhi* adıyla Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları tarafından bastırılmıştır.

¹⁶ Sirâcüddîn Alî b. Osmân el-Ūşî, *Emâlî Şerhi, Efendioğlu Mehmet İbrahim el-Ofî*, s. 12 (Giriş Kısmı).

¹⁷ Sirâcüddîn Alî b. Osmân el-Ūşî, *Emâlî Şerhi, Efendioğlu Mehmet İbrahim el-Ofî*, s. 23 (1. Beyit)

¹⁸ Sirâcüddîn Alî b. Osmân el-Ūşî, *Emâlî Şerhi, Efendioğlu Mehmet İbrahim el-Ofî*, s. 37 (21. Beyit)

¹⁹ Sirâcüddîn Alî b. Osmân el-Ūşî, *Emâlî Şerhi, Efendioğlu Mehmet İbrahim el-Ofî*, s. 26 (5. Beyit)

sizi nehyeyledim. Kâfire iktidadan nice sorarsınız? Sabit oldu ki Kur'an mahlûktur diyen kâfir olur.²⁰

5-Allah Teâlâ'ya hiçbir şeyin benzemeyeceği konusunu işlerken şöyle bilgilere ve şöyle bir misale yer verir: İmdi bab-ı i'tikadi âhere ta'lim edince sebebi selamet olur. Zira 'ilm-i i'tikad esası a'maldır. İtikadı fasid olanların amelinden kendine bir faide hâsıl olmaz. Âhere talim eden sebab-i necât olduğundan İmam-ı Gazalî İhya-i ulûm'unda buyurdu ki, hukuk-i üstaz hukûk-i vâlideyne tercih olunur. Zira valideyn sebe-i vücûddur. Amma üstaz sebab-i necât-ühreviyedir. Hasıl zatında ve sıfatında kendine müşabih ve mümasil bir nesne yoktur.²¹

6-Eserin pek çok yerinde konuları işlerken ayetler yanında pek çok hadis ve rivayete yer vermesidir. Burada dikkat çeken husus aslı olmayan ve hiçbir hadis kaynağında yer almayan rivayetlere yer vermesidir. Örnek olarak bir tane zikredecek olursak;

Peygamberimiz Aleyhisselam buyurdu ki: Ümmetimden on taife kabirlerinden kopsa gerektir. Evvel ki taife maymun suretlidir. Bunlar dünyada fitnelik ve müminler beyinde bürudet verir. Kelam gezdirip söyleyenlerdir. İkincisi, hınzır suretinde olur. Bun dünyada haram yiyenlerdir. Üçüncüsü, yüzleri üzerine yürüyenler. Bunlar şol kimselerdir ki, devriniz akçenin ribhini ve sair güne riba yiyenlerdir. Dördüncüsü, sağır ve dilsiz olurlar. Bunlar dünyada amellerine 'uçup edip amelini beğenenlerdir. Beşincisi, göğüslerinden aşağı asılıp ağızlarından irinler bir merkebe koku ile akar ki, mahşer halkı derdini unutup o kokudan gayet incineler. Bunlar şol kimselerdir ki, dünyada alim idiler. Lakin işleri şer'e muhalif idi, Altıncısı, katran ile sıvalı cübbeler derilerine yapışmış kopalar, Bunlar dünyada kibir ile fahr edenlerdir. Yedincisi, ateşten kazıklara aşılmış kopalar. Bunlar dünyada şehvetlerine tabii olanlardır. Sekizinci taife elleri ve ayaklarını ateş makaslarıyla keseler, Bunlar şol kimselerdi ki, bunlar dünyada komşularını incitirlerdi. Dokuzuncusu, şol kimselerdi ki, vücutları leşten fena kokalar. Bunlar dünyada malının zekatını vermeyenlerdir. Onuncu taife, gözleri a'ma kopalar. Bunlar şol kadılardır ki, şer'a muhalif hüküm eylediler. Ondan bir taife kâmil müminler ki, dünyada a'mali hasene ve ahlak-ı merzıyyeleri vardı. Onlar dahi beyinlerinde muhtelifdir. Bi hasebil e'mâl kimisi ay gibi, kimisi yıldızlar gibi, ahseni heyetler koysalar gerektir. Ola ki, Allah'u Te'âlâ Hazretleri keremi 'inayet eyleyip cümlemizi tâife-i salihîne ilhak eylese. Âmin. Yâ ilâhe'l-âlemîn.²² Mehmet Efendi'nin eserinde bu tür rivayetlere yer vermesi onun kaynak bilincinin olmadığına mesajına veya görüş, anlayışına uygun olabilecek rivayetlere kullandığı anlaşılabilir.

7-Eserin 21. beytinde Allah'ın görülmesiyle ilgili Mutezile mezhebine cevap verirken Arapça dil kaidelerine işaret eder, çeşitli alimlerden görüşler verir. İlgili ayeti zikreder: "Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de rabbi onunla konuştuğunda o, "Rabbim! Bana görün; sana bakayım" dedi. Rabbi, "Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin" buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü."²³

²⁰ Sirâcüddîn Alî b. Osmân el-Üşî, *Emâlî Şerhi, Efendioğlu Mehmet İbrahim el-Ofî*, s. 30 (11. Beyit)

²¹ Sirâcüddîn Alî b. Osmân el-Üşî, *Emâlî Şerhi, Efendioğlu Mehmet İbrahim el-Ofî*, s. 31 (13. Beyit)

²² Sirâcüddîn Alî b. Osmân el-Üşî, *Emâlî Şerhi, Efendioğlu Mehmet İbrahim el-Ofî*, s. 34 (17. Beyit). Benzer rivayetler için bk, s. 48, 50, 57, 63, 65

²³ A'raf 7/143.

Ayetin manası bunu (Allah'ın görüleceğini) teyit eder. Ya'ni ya Musa Cebel-i Zübeyr'e nazar eyle. Ben ona keşf-i cemal ederim. Eğer dağ heybetimden hali üzere kalıp ve paralanıp atılmazsa sen dahi 'ayni faniye ile nazar etmene tahammül edip beni görürsün. Dahhâk Hazretleri buyurdu ki, Allahu Teâlâ öküz burnunun deliği miktarı ve Abdullah Selâm ve Ka'bu'l-Ahbâr buyurdular ki, iyne deliği miktarı ve İmam-ı Sudî hıncır parmağı sığacak miktar nûr-i hicaptan keşf eyledi ve Sehl-i Sâidî Hazretleri buyurdu ki, yetmiş bin hicabın ardından dirhem miktarı nur keş eyledi ol dağa. İbn-i Abbâs buyurdu ki, ol dağ anında toprak oldu. Süfyân Hazretleri buyurdu ki, o dağ yerinden hareket edip deryaya atıldı. Atiyye Hazretleri buyurdu ki, o dağ kum olup yayıldı. Kelbî Hazretleri buyurdu ki, ol dağ ufacak dağlar gibi kes olup yayıldı. Amma bazı müfessirin buyurdular ki, ol dağ altı pare oldu. Üç pasesi Mekke'ye ref oldu. Biri Sevr, bir Tebir ve biri Hira'dır. Üç pasesi dahi Medine'ye ref oldu. Biri Uhud, biri Rukan ve Ruvzâ'dır. Ve dahi Fahr-i kainat leyle-i Mirac'ta esah olan kavil baş gözüyle Bârî Teâlâ'yı görmüştür. Eğer ru'yet muhal olsaydı ona görünmezdi. Fi Mah Receb fî yevm 3, Mart 7, 1271.²⁴ Eserde bunun gibi nakiller çoktur. Bu tür bilgilerin kaynağı belli olmayan ve bilgi değeri tenkide açık ve çok tartışmalıdır.

8-Eserin 24. Beytinde Hz. Muhammed'in (s.a) mahlâkatın hayırlısı ve hatemi olduğunu belirterek devamında şöyle der: "Ve o devletlû sadru'l-mualladır. Nitekim hadisi-i şerifinde buyurur: "Allah'ın ilk yarattığı şey benim nurumdur. Âdem su ile çamur arasında iken ben peygamberdim."²⁵ Buradan Mehmet Efendi'nin Üşî'de görülmeyen Nur-i Muhammedî anlayışını benimsediği anlaşılmaktadır.

9-Eserin 30. Beytinde kadınlarla ilgili olarak "Ve avratlar dahi evlâ bi't-tarîk akılda ve dinde ve her şeyde nakıstırlar. Bunlardan katî nazar. Köy ademinden peygamber gelmedi. Ne kadar dahi ahlâk-i hamîde ile mevsuf oldularsa. Zira köy adamı hâli-i zehin ve nakısları nakıs olduğu için. (...) Kurâların afatı çoktur. Hatta cehaletleri sebebiyle medayin ehlinde zulûm ehli kurâya ref olur ve kurânın nimetleri şehir halkı üzerine ref olunur. Hüsn-i ibadetleri ve taatleri sebebiyle."²⁶

10-Eserin 31. Beytinde peygamberlikleri ihtilafı olanlardan bahsederken "Ve dahi İskender ve Yûşâ Hazretlerinin yine nübüvvetlerinde ihtilaf vardır. Zira Fahr-i Kainât Yûşâ' Aleyhisselam hakkında bilmem nebi midir veyahut melek midir buyurdu. Amma İskender dedikleri ikidir. Biri Rûmî ve biri Yûnânî'dir. Rûmî olan Hızır Aleyhisselama ve Yûnânî hakîm Aristo'ya mülaki olmuştu. Yûnânî hak nebidir. İhtilaf Rûmî'dedir. Ömrü iki bin yıl olunca vefat eyledi. Ve Lukman dahi bin peygambere tesadûf ve hizmet eylemiştir. İmdi bunların hakkında tevakkuf edip nübüvvetlerinde ihtilaf vardır demek gerek."²⁷

11-Eserin 32. Beytinde Deccâl-Mehdi-İsâ konularından bahsederken Şârih Kudûsî Fevâidü'l-Ahbâr adlı kitabında Câbir Hazretlerinin Sultân-ı Enbiyâ'dan rivayet eylediği hadislerden Mehdi hakkında bir hadis nakl eylemiştir ki, bir adam Mehdi Aleyhisselamın hurucun tekzip eylese kâfir olur diye buyurdu müfessirin. Hatta buyurmuşlar ki, dünyaya serteser dört kimse zapt eyledi. İki mümin ki Hazreti Süleyman Aleyhisselam ve biri

²⁴ Sirâcüddîn Alî b. Osmân el-Üşî, *Emâlî Şerhi, Efendioğlu Mehmet İbrahim el-Ofî*, s. 38 (21. Beyit)

²⁵ Sirâcüddîn Alî b. Osmân el-Üşî, *Emâlî Şerhi, Efendioğlu Mehmet İbrahim el-Ofî*, s. 42 (17. Beyit)

²⁶ Sirâcüddîn Alî b. Osmân el-Üşî, *Emâlî Şerhi, Efendioğlu Mehmet İbrahim el-Ofî*, s. 45-46 (30. Beyit)

²⁷ Sirâcüddîn Alî b. Osmân el-Üşî, *Emâlî Şerhi, Efendioğlu Mehmet İbrahim el-Ofî*, s. 46 (31. Beyit)

Zulkarneyn aleyhisselamdır. Ve ikisi kafir: Biri Buhtu'n-Nâsır ve Nemrut bin Ken'an deyu buyurdular. Zira nassı ile sabittir. Nassı inkâr küfürdür.²⁸

12-Eserin 36. Beytinde Hz. Ömer'in fazileti konusunda bir menkıbeyi nakleder: “*Bedru'l-Vâizîn* adlı kitapta yazar ki, Hazreti Ömer bir Mekke-i Mükerrerme'de Harem-i şerif içinde eğninden ridasını diker iken arkası yalınca idi. Güneş mübarek arkasını yaktı. Tahammül edemedi. Dönüp hemen heybet ile güneşe baktı. Tarfetu'l'aynide güneş kapkara oldu. Ve nuru zail oldu. Fahr-i Kainât buyurdu ki, ya Ömer eğer sen güneşe rıkle ve i'zar ve terehhüm ile nazar etmezsem nurlanıp âlem ziya vermez. Böylece kara kalsa gerektir. Ondan sonra Hazreti Ömer i'az ile güneşe nazar eyledi. Hemen kel-evvel nurani oldu. Ve lakabına aliyhisselatü vesselam Faruk buyurdu. Kat'i adil olup hakkı batıldan tefrik eylediği için hilafeti haktır. İcma ile sabittir. Müddeti on sene alt aydır.²⁹ Benzer aslı olmayan menkıbelere eserinde Hz. Osman, Hz. Ali ve Hz. Fatıma ve Hz. Hatice ve diğer sahabiler hakkında da yer almaktadır.

13-Eserin 40. Beytinde iman-küfür-lanet konularından bahsederken “*Amma nazım merhum sahibi-i Temhîd'in kelamını ihtiyar eyledi. Yezîd'e lanet yoktur, dedi. Zira Hüseyin bin Ali'nin katline rızası yok idi. Belki kendine beya'at etmeye sa'y edirdi. Bundan lanet iktiza etmedi ve katline rızası olsa dahi istihsal etmeyince kafir olmadı.*³⁰ Mehmet Efendi'nin şerh farklı ele aldığı örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu kadarının yeterli olduğunu düşünüyoruz.

Sonuç olarak Efendioğlu Mehmet Efendi Osmanlı'nın son dönmelerinde yaşamış bir âlimdir. İlmî birikimini talebe yetiştirme yanında yazdığı eserlerle ortaya koymaya çalışmıştır. Bunların en önemlisi Üşî'ye ait olan *Emâlî* şerhidir. Bu eserde genelde Üşî'nin görüşlerini takip etse de yukarıda bir kısmını zikrettiğimiz farklı bilgilere ve görüşlere yer verdiği ifade ettiği bilgiler tartışmalı olsa da esere katkısı olduğu ve özgün fikirlerinin neredeyse olmadığı söylenebilir. Bununla birlikte ileri sürdüğü görüşler ve bilgiler tenkide açıktır. Zira yapılan şerh, Üşî'nin görüşlerini ispat etmeye çalıştığı için daha eleştirel bir bakış açısıyla kaleme alınmış olsaydı elbette daha değerli olurdu. Ancak müellif, eserinin girişinde maksadının ehli sünnet dışındaki mezheplerin görüşlerini reddetme, eserinin Türk toplumu tarafından daha iyi anlaşılabilmesi için böyle bir çalışmayı yaptığını dile getirmesi de maksadının ne olduğunu belirten önemli bir beyandır.³¹

Mehmet Efendi'nin eseri şerh etmesinde, Osmanlı medreselerinin bir kısmında eserin ezberlettirilmesi ve bunun bir tesir olarak Trabzon/Of/Çaykara medreselerinde de talebelerin daha iyi anlayabilmeleri için bunu takip ederek ezberletip gelenekleştirilmesinin de etkili olduğu söylenebilir. Araştırmalarımda bu geleneğin hala devam ettiği şeklindedir.

Mehmet Efendi şerh ettiği beyitlerin tercümesinden sonra şerhlerine yer vermiş ve beyitlerinin ayrı ayrı şerhlerini yapmaya çalışmıştır. Şerh metodunda bazı beyitleri kısa açıklamalarla izah edilirken bazı beyitlerde çok uzun açıklamalara yer vermiştir. Ayrıca Arapça sözcüklerin gramer tahlillerini yapmış ve kelimelerin anlamları üzerinde durmuştur.

²⁸ Sirâcüddîn Alî b. Osmân el-Üşî, *Emâlî Şerhi, Efendioğlu Mehmet İbrahim el-Ofî*, s. 46 (31. Beyit)

²⁹ Sirâcüddîn Alî b. Osmân el-Üşî, *Emâlî Şerhi, Efendioğlu Mehmet İbrahim el-Ofî*, s. 49 (36.. Beyit)

³⁰ Sirâcüddîn Alî b. Osmân el-Üşî, *Emâlî Şerhi, Efendioğlu Mehmet İbrahim el-Ofî*, s. 53 (40. Beyit)

³¹ Bk. Sirâcüddîn Alî b. Osmân el-Üşî, *Emâlî Şerhi, Efendioğlu Mehmet İbrahim el-Ofî*, s. 13-14 (Giriş yazısı kısmen tasarufla)

Şerhlerinde ayet ve hadislere yer vermiş ancak eserinde yer verdiği bazı hadislerin tenkit edildiğini ve muteber kabul edilen hadis kitaplarında yer almadığı görülmektedir. Mesajını ve görüşlerini destekleyebilecek her türlü bilgiye ve kaynağa başvurduğu anlaşılmaktadır. Bütün bunlardan kaynak bilincinin olmadığı söylenebilir. Müellif beyitlerin şerhinden sonra Ehl-i Sünnet ve Cemaat mezhebi dışında kalan Mutezile, Kerrâmiyye, vb. mezheplerin ilgili konudaki görüşlerine yer vermiş ve bu görüşlere cevap vermiş ve benzer din ve fikir akımlarının görüşleri tenkit edilmiştir.

Bütün bunlar genelde Türkistan özelde Maverâünnehir bölgesinde yetişen alimler Anadolu'daki medreselere, alimlere ve dindarlığına tesir ettiğini söylemek mümkündür. Efendioğlu Mehmet İbrahim el-Ofî sadece bunlardan biridir. Bu yüzden bu tür eserleri neşretmek gerekir. Hakkında bilgi verdiğimiz eserin 2021 yılında Mehmet Günaydın tarafından neşredilmesiyle haberdar olduk: Ondan önce Trabzon/Of'ta yapılan bu çalışmadan günümüze kadar kimsenin haberi olmamıştır. Buradan hareketle, Trabzon/Of/Çaykara'lı din âlimlerinden hiç olmazsa bazılarının orijinal diyebileceğimiz çalışmalar yapmış oldukları kuvvetle muhtemeldir. Geç kalmadan bu yörelerde ellerinde yazma eser bulunduranların bu eserleri ilgili yerlere teslim ederek araştırmacıların istifadesine sunulmalarının pek çok yönden önem arz ettiğini belirtmek isteriz.³²

Kaynakça

- Albayrak, Sadık. "1914 Yılında Trabzon Medreseleri ve Çaykara'da İlmi Hayat", *Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu-I*, 16- 19 Temmuz 2002.
- Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-‘ârifîn esmâ'ü'l- mü'ellifîn ve âşârü'l-muşannifîn*, I (nşr. Kilisli Muallim Rifat – İbnülemin Mahmud Kemal); II (nşr. İbnülemin Mahmud Kemal – Avni Aktuç), İstanbul 1951-55 → Tahran 1387/1967
- Gökçe, Ferhat. "Ali B. Osman El-Ûşî ve Müsnedü Enes İsimli Eseri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/3 (2018), 31-73.
- Günaydın, Mehmet, "Of Medreselerinin Tarihi Fonksiyonelliğine Bakış", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 12; Temmuz-Aralık 2008,101-136.
- Hafız Mustafa, *Manzume-i Akâid-i Mesnevî*, sadeleştiren Mehmet Günaydın, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: XII, sayı: 23, s. 211-237
- Haşim Albayrak, *Of ve Çaykara I*, Cantekin Matbaası, Ankara, 1986.
- Kadzâde Ahmed b. Muhammed Emin el-İstanbûlî. *Şerh-i tercüme-i lâmiyye (emali şerhi)* Haz. Yusuf Şevki Yavuz, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2021
- Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn ‘an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (nşr. Kilisli Muallim Rifat – Şerefeddin Yaltkaya), I-II, İstanbul 1360-62/1941-43., I, 526; II, 1200, 1224, 1349-1350, 1868, 1887, 1954.
- Sirâcüddîn Alî b. Osmân el-Ûşî, *Emâlî Şerhi, Efendioğlu Mehmet İbrahim el-Ofî*, Hazırlayan Mehmet Günaydın, Heyamola Yayınları, İstanbul 2021.
- Topaloğlu, Bekir. *Sirâceddin Ali b. Osman el-Ûşî Emâlî Şerhi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2025.

³² Bk. Günaydın, "Of Medreselerinin Tarihi Fonksiyonelliğine Bakış", 127 (Kısmen Tasarrufla)

Toprak, Mehmet Sait. *Hadiste Derlemecilik Devrinin Başlaması ve Őřî'nin Nisâb el-Ahbâr'ı* (doktora tezi, 2005), Dokuz EylŐl Őniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 190 vd.
Toprak, Mehmet Sait. Őřî, *DİA*, İst. 2012, XVII, 230-231.